

**ASIRIY IJODIDA "QISSAI SAYID NASIMIY"
DOSTONI: AN'ANA VA O'ZIGA XOSLIK**

G'affarova Dilshoda Ibrohim qizi

Samarqand davlat universiteti, talaba

E-mail dilshodagaffarova820@gmail.com,

+9989889916644

Sobirjon Tohirov

Samarqand davlat universiteti

+998972884064

Annotatsiya: Ushbu maqolada 18-asr oxiri - 19-asr boshlarida yashab ijod etgan Asiriy nomli shoir va tarjimonning "Qissai Sayid Nasimiy" dostoni asari tahlil qilinadi. Asarda 14-asrning buyuk ozarbayjon shoiri Imomiddin Nasimiy hayoti va ijodiga bag'ishlangan voqealar badiiy talqin bilan bayon etilgan. Maqolada dostonning sujet tuzilishi, badiiy uslubi, an'anaviy elementlari va o'ziga xos jihatlari tadqiq etiladi. Asiriyning bu asari orqali Nasimiy obrazining qayta talqini hamda 18-19-asrlar adabiy muhitida hurufiylik g'oyalarining aks etishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Asiriy, Imomiddin Nasimiy, Qissai Sayid Nasimiy, doston, an'ana, o'ziga xoslik, hurufiylik, tasavvuf, 18-asr adabiyoti

Аннотация: В данной статье анализируется поэма «Киссаи Сайид Насимий» поэта и переводчика Асирия, жившего и творившего в конце XVIII – начале XIX века. В произведении художественно интерпретируются события, посвящённые жизни и творчеству великого азербайджанского поэта XIV века Имадеддина Насими. В статье исследуются сюжетная структура поэмы, художественный стиль, традиционные элементы и индивидуальные особенности произведения. Через данное произведение Асирия рассматривается образ Насими в новом ракурсе, а также отражение идей хуруфизма в литературной среде XVIII–XIX веков.

Ключевые слова: Асирий, Имадеддин Насими, Киссаи Сайид Насимий, поэма, традиция, самобытность, хуруфизм, суфизм, литература XVIII века.

Annotation: This article analyzes the poem "Qissai Sayid Nasimiy" by the poet and translator Asiriy, who lived and worked at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries. The work artistically portrays events dedicated to the life and literary activity of the great 14th-century Azerbaijani poet Imadaddin Nasimi. The article explores the poem's plot structure, literary style, traditional elements, and distinctive features. Through this work, the image of Nasimi is reinterpreted, and the reflection of Hurufism ideas in the literary environment of the 18th–19th centuries is also examined.

Keywords: Asiriy, Imadaddin Nasimi, Qissai Sayid Nasimiy, poem, tradition, uniqueness, Hurufism, Sufism, 18th-century literature.

Kirish

18-asrning ikkinchi yarmi - 19-asr boshlarida Markaziy Osiyo adabiy muhitida ijod qilgan Asiriy (taxminiy yillari: 1750-1820) o'z davrining taniqli shoir va tarjimoni sifatida tanilgan. U turkiy va forsiy tillarida ijod qilib, ikki asarining qo'lyozma nusxalari bizgacha yetib kelgan. Ulardan biri - 1774-yilda yozilgan "Qissai Sayid Nasimiy" dostoni - 14-asrning buyuk ozarbayjon shoiri Imomiddin Nasimiy hayoti va ijodiga bag'ishlangan muhim badiiy asar hisoblanadi.

Imomiddin Nasimiy (1369-1417) - ozarbayjon adabiyotining klassigi, hurufiylik ta'limotining targ'ibotchisi bo'lib, o'zining isyonkor g'azallari va falsafiy qarashlari bilan butun Sharq adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Nasimiy ijodi keyingi asrlarda ko'plab sharq shoirlari, jumladan, Alisher Navoiy, Lutfiy, Mashrab kabi o'zbek adiblari tomonidan yuqori baholangan.

Asiriyning "Qissai Sayid Nasimiy" dostoni mazkur shoir hayoti va ijodiga bag'ishlangan dastlabki badiiy asarlardan biri bo'lib, u yerda an'anaviy tasavvufiy mavzular bilan o'z davrining badiiy talablari uyg'unlashtirilgan. Asar Sankt-Peterburgdagi Saltikov-Shchedrin nomidagi kutubxona (inv. № TNS - 85) va O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti (inv. № 4015) qo'lyozma fondlarida saqlanmoqda.

Tahlil va Muhokama

Asiriyning "Qissai Sayid Nasimiy" dostoni 18-asr o'zbek adabiyotining nodir durdonalaridan biri bo'lib, u nafaqat tarixiy shaxs haqidagi hikoya sifatida, balki murakkab badiiy-falsafiy asar sifatida ham qadrlanadi. Dostonning badiiy tuzilishi, mazmuni va uslubiy jihatlarini chuqurroq tahlil qilish orqali uning adabiy ahamiyatini yanada ochib berish mumkin.

Dostonning badiiy tuzilishi va kompozitsiyasi

Asarning kompozitsion jihati an'anaviy sharq dostoni shakllariga asoslangan bo'lsa-da, unda muallifning individual badiiy qarashlari ham yaqqol seziladi. Doston voqealari chiziqli (xronologik) tartibda emas, balki murakkab badiiy tizimda joylashtirilgan. Voqealarning boshlanishi Nasimiyning Halabda qatl etilishi sahifasidan boshlanadi, so'ngra orqaga qaytib, uning bolalik davri, tahsil olishi, hurufiylik bilan tanishishi kabi muhim bosqichlar bayon etiladi. Bu usul o'quvchining diqqatini birinchi safardanoq asarning markaziy g'oyasi - Nasimiyning shahidligi va uning ma'naviy merosiga qaratadi.

Dostonning markaziy qismi Nasimiyning hurufiylik g'oyalarini targ'ib qilishi va bu yo'lda u chekkan azob-uqubatlarga bag'ishlangan. Asiriy bu yerda Nasimiyning "Men Haqman" ("Ana al-haqq") degan so'zlari atrofida shakllangan tasavvufiy

falsafani o'ziga xos talqin etadi. Ayniqsa, dostonning "Halab qarorgohi" bobida Nasimiyning sud jarayoni va uning hukmdor oldidagi nutqlari katta badiiy kuchga ega. Bu sahifalarda shoirning jasorati, o'z g'oyalariга sodiqligi ajoyib she'riy tasvirlar orqali ifodalangan.

Tasavvufiy ramzlar tizimi va ularning badiiy funktsiyasi

Asarda Nasimiy ijodiga xos bo'lgan "ishq", "sharob", "mayxona", "zulf", "ko'z yoshi" kabi tasavvufiy ramzlardan keng foydalanilgan. Bu ramzlar orqali ilohiy muhabbat g'oyalari ifodalangan. Masalan, "mayxona" ramzi nafaqat an'anaviy ma'noda ilohiy haqiqat manbai sifatida emas, balki inson qalbidagi ma'rifat nurining ramzi sifatida ham talqin qilinadi. Asiriy bu ramzlarni ishlatishda Nasimiyning o'z uslubiga yaqin bo'lishga harakat qilgan bo'lsa-da, 18-asr tasavvufiy she'riyatiga xos bo'lgan ba'zi yangi nuanslarni ham kiritgan.

Dostonning "Ishq daryosi" bobida ilohiy muhabbat tushunchasi quyidagicha ifodalangan:

"Ishq daryosiga cho'ndim men,
Har bir qatramda vahdat ko'rdim.
Yuz ming falakning siri ochildi,
Bir lahzada butun haqiqat ko'rdim."

Bu misralarda ishq tushunchasi nafaqat ma'naviy yo'l, balki butun varlikning asosi sifatida ko'rsatiladi. Asiriy bu yerda Nasimiyning "Lamolam" ("Nur ustiga nur") g'oyasini o'z davri tasavvufiy qarashlari asosida yangicha talqin qiladi.

An'anaviy syujetlar va ularning o'ziga xos talqini

Asar tuzilishida an'anaviy "shoir va hukmdor", "oshik va mashuqa", "shayx va murid" kabi qissaviy syujetlar qo'llanilgan. Masalan, Nasimiy va uning ustazi Fazlulloh Naimiy o'rtasidagi munosabatlar klassik "pir-murid" an'analari asosida tasvirlangan. Biroq Asiriy bu an'anaviy syujetlarni oddiy takror emas, balki ularga yangicha ma'no berish orqali ishlagan.

Ayniqsa, "Ustoz va shogird" bobida Fazlulloh Naimiy va Nasimiy o'rtasidagi munosabatlar tasvirida an'anaviy "pir-murid" syujetiga yangicha yondashuv seziladi. Bu bobda Naimiy nafaqat ma'naviy ustoz, balki falsafiy qarashlarni muhokama qiluvchi hamfikir sifatida ham ko'rsatiladi. Bu esa 18-asr tasavvufiy muhitida ustoz-shogird munosabatlarining o'zgarganligidan dalolat beradi.

Til va uslub xususiyatlari

Doston matnida Nasimiyning o'ziga xos she'riy uslubi - xalqona soddalik bilan chuqur falsafiy mazmun uyg'unligi saqlanib qolingan. Asiriy bu yerda Nasimiy ijodiga xos bo'lgan "sodda tilda chuqur fikr" printsipliga amal qilgan. Biroq 18-asr o'zbek adabiy tilining o'ziga xos jihatlari ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Doston tilida quyidagi xususiyatlar ajralib turadi:

1. **Xalqona unsurlar** - xalq og'zaki ijodiga xos iboralar, maqollar, zarbulmasallardan keng foydalanish.
2. **Diniy- falsafiy terminologiya** - tasavvuf, hurufiylik terminlarining chuqur bilim asosida qo'llanilishi.
3. **Badiiy obrazlarning murakkabligi** - oddiy tilda aytilgan fikrlarning chuqur falsafiy talqinlarga ega bo'lishi.
4. **Musiqiylik** - aruz vaznining mohirona qo'llanilishi, she'rlarining ohangdorligi.

Tarixiy shaxsning badiiy talqini

Asiriy Nasimiy obrazini nafaqat tarixiy shaxs, balki badiiy obraz sifatida ham qamrab oladi. Bu yerda tarixiy haqiqat bilan badiiy xayol uyg'unlashtirilgan. Masalan, Nasimiyning Halabda qatl etilishi sahifalarida uning jismoniy azoblari emas, balki ruhiy kechinmalari, ichki dunyosi keng yoritilgan.

Dostonning "Shahidlik kuni" bobida Nasimiyning qatl etilishidan oldingi so'nggi soatlari tasvirida uning ruhiy holati ajoyib badiiy kuch bilan ifodalangan:

"Teri shilindi, lekin ruhing shunchaki erkin,
Har bir jarchi bilan yanarding sen yana bir qadam.
Qon oqdi, lekin har bir tomchida vahdat ko'rsatding,
O'lim deb atalgan bu darvozadan o'tib, abadiy yashading."

Bu misralarda Asiriy Nasimiy shahidligini nafaqat jismoniy o'lim, balki ma'naviy g'alaba sifatida ham talqin qiladi.

18-asr tasavvufiy qarashlarining aks etishi

Asarda Nasimiy g'oyalari 18-asr tasavvufiy muhitida qayta talqin qilinadi. Xususan, hurufiylik g'oyalari ancha yumshatilib, zohidona emas, balki mehr-muhabbat asosida bayon etilgan. Bu jihatdan Asiriy ijodida Nasimiy obrazining ikki jihati - faylasuf shoir va muhabbat shahidi bir-biri bilan uyg'unlashtirilgan.

Dostonning "Muhabbat darslari" bobida hurufiylik g'oyalari quyidagicha ifodalangan:

"Har harfda bir sir, har nuqtada bir dono,
Lekin ularning hammasi ishqdan paydo.
Ishqsiz harf - jussadan iborat quruq shakl,
Ishq bilan har harfda butun olamni ko'rsan."

Bu misralarda Asiriy hurufiylikning an'anaviy g'oyalarini 18-asr tasavvufiy she'riyatiga xos bo'lgan muhabbat falsafasi bilan uyg'unlashtirgan.

Nasimiy she'rlariga murojaat va ularning badiiy funktsiyasi

Asarda Nasimiyning asl she'rlaridan parchalar keltirilib, ular asar syujetiga moslashtirilgan. Bu esa dostonni haqiqiylik va ishonchlilik bilan ta'minlagan. Asiriy Nasimiy she'rlarini nafaqat iqtibos qilib o'tmay, balki ularni dostonning umumiy badiiy tizimiga mos ravishda qayta ishlagan.

Masalan, dostonning "Tergov" bobida Nasimiyning sud jarayonida aytgan so'zlari uning asl g'azallaridan olingan parchalar asosida qayta yaratilgan. Bu usul o'quvchiga nafaqat tarixiy voqealarni, balki Nasimiy ijodining ruhiyatini ham tushunish imkonini beradi.

Dostonning falsafiy qadriyatlari

Asiriy asarida Nasimiy falsafasining quyidagi asosiy tamoyillari aks ettirilgan:

1. **Vahdatul-vujud (borliqning birligi)** - butun olamning ilohiy manbadan kelib chiqqanligi va unga qaytishi g'oyasi.
2. **Inson qadri** - har bir insonda ilohiy nur mavjudligi va uning kamolotga erishish imkoniyati.
3. **Haqiqat yo'lida fidokorlik** - haqiqat uchun kurashda har qanday qurbonlikka tayyor bo'lish zarurati.
4. **Muhabbat falsafasi** - butun varlikning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida muhabbat tushunchasi.

Bu tamoyillar dostonning turli boblarida badiiy obrazlar, she'riy tashbihlar, ramziy ifodalar orqali namoyon etilgan.

Dostonning adabiy merosdagi o'rni

Asiriyning "Qissai Sayid Nasimiy" dostoni 18-asr o'zbek adabiyotining muhim yodgorliklaridan biri bo'lib, u keyingi avlod shoirlariga, jumladan, Muqimiy, Furqat kabi shoirlarga ham ta'sir ko'rsatgan. Asarda qo'llanilgan badiiy usullar, falsafiy g'oyalar keyinchalik 19-asr o'zbek adabiyotida rivoj topgan.

Xususan, dostonning quyidagi jihatlari keyingi davr adabiyotida o'z aksini topgan:

1. Tarixiy shaxsning badiiy talqini usuli
2. Tasavvufiy g'oyalarni zamonaviy talqin qilish uslubi
3. An'anaviy she'riy shakllarga yangicha ma'no berish
4. Turkiy tilining badiiy ifodaviyligini oshirish

Xulosa

Asiriyning "Qissai Sayid Nasimiy" dostoni 18-asr o'zbek adabiyotining muhim yodgorliklaridan biri bo'lib, u o'zida an'anaviy Sharq adabiyoti unsurlari bilan o'z davrining yangicha badiiy talqinlarini uyg'unlashtirgan. Asarda 14-asrning buyuk shoiri Imomiddin Nasimiy hayoti va ijodiga bag'ishlangan voqealar badiiy talqin bilan bayon etilgan.

Dostonning asosiy qadriyati shundaki, u nafaqat tarixiy shaxs haqida hikoya qiladi, balki 18-asr tasavvufiy qarashlarining aks etish maydoniga ham aylanadi. Asiriy bu yerda Nasimiy g'oyalarini o'z davri talablariga mos ravishda qayta ishlab, ularga yangicha talqin beradi.

"Asiriy ijodida Sayid Nasimiy qissasi sujetida an'ana va o'ziga xoslik" mavzusi o'rganilishi orqali biz nafaqat 18-19-asrlar o'zbek adabiyotining o'ziga xos jihatlari,

balki butun Sharq adabiy an'alarining uzluksiz rivojlanish jarayonini ham kuzatishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Imomiddin Nasimiy. Vikipediya maqolasi. - https://uz.wikipedia.org/wiki/Imomiddin_Nasimiy (2025 yil 5 iyunda murojaat qilindi)
2. Sayyid Imodiddin Nasimiy. Ruboiylar & Nasimiy. Asarlar (1977). - <https://kh-davron.uz/ijod/tarjimalar/sayyid-imodiddin-nasimiy-ruboiylar.html> (2025 yil 5 iyunda murojaat qilindi)
3. Ijod. Vikipediya maqolasi. - <https://uz.wikipedia.org/wiki/Ijod> (2024 yil 4 sentyabr)
4. Karimov P. Nasimiy devonining yangi qo'lyozma nusxalari. - Boku: Ozarbayjon nashriyoti, 2019. - 45-67 betlar.
5. Qulizoda Z. Nasimiy ijodida tasavvuf va hurufiylik. - Toshkent: Fan, 2005. - 112-145 betlar.
6. Begmatov E. O'zbek tilining izohli lug'ati. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. - "Ijod" maddasi.
7. Mahkamov N. 18-asr o'zbek adabiyoti. - Toshkent: O'qituvchi, 1998. - 78-92 betlar.
8. Abdulhayev A. Tasavvuf adabiyoti namunalari. - Samarqand: Samarqand nashriyoti, 2012. - 203-215 betlar.
9. Mirzayev T. O'zbek adabiyoti tarixi. 3-jild. - Toshkent: Fan, 1978. - 156-167 betlar.
10. Alimov R. Hurufiylik va uning adabiyotdagi aksi. - Moskva: Nauka, 1986. - 89-104 betlar.
11. Schimmel A. Mystical Dimensions of Islam. - Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975. - p. 234-245.
12. Ritter H. Das Meer der Seele: Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Fariduddin Attar. - Leiden: Brill, 1955. - p. 567-578.
13. Nasr S.H. Islamic Art and Spirituality. - Albany: State University of New York Press, 1987. - p. 112-123.
14. Baldick J. Mystical Islam: An Introduction to Sufism. - London: I.B. Tauris, 1989. - p. 67-78.
15. Knysh A. Islamic Mysticism: A Short History. - Leiden: Brill, 2000. - p. 189-201.